

પાત્રતા

પાત્રતા એ પૂર્ણતા ભણી લઈ જતું એવું સોપન છે, જેમાં જાતને સતત કસોટીની એરણ પર ચડાવતાં રહેવું પડે છે. પ્રત્યેક પળે જાત સાથે પ્રામાણિકપણે વર્તવાની જાગૃતિ રાખવી પડે છે. અને છતાંય આ ક્રિયાઓ દ્વારા ઉત્કાંતિની ક્રિયામાં ઉત્થાન ભણી ગતિ કરવાની પાત્રતા કેળવાઈ જશે, તેની કોઈ ચોક્કસ ખાતરી મળતી નથી. કારણ કે કોઈ પણ જીવંત શરીર પૂર્ણતાને પામી શકતું નથી. તેથી પાત્રતાની ખેવના રાખનારે પૂર્ણતા પ્રતિ ગતિ કરવાનો પુરુષાર્થ સતત ચાલુ રાખવો પડે છે. સરળ શબ્દોમાં પાત્રતા ખુદના વિકાસની જીવનપર્યંત ચાલુ રહેનારી પરિવર્તનશીલ પ્રક્રિયા છે.

હકીકતમાં ખુદને જાણવાનો અને પામવાનો વિચાર આકારાય તે પૂર્વ, 'સ્વ'ની આસપાસ એટલાં જાળાં રચાયાં હોય છે કે તે તમામને ભેદવાનું કાર્ય કઠિન બની ગયું હોય છે. પરિણામે પાત્રતાને પામવાનો પુરુષાર્થ વિકટ બની રહે છે. છતાંય એ સત્ય નકારી ન શકાય કે પાત્રતાને પામવાનો નિર્ણય જીવનમાં કોઈ પણ પળે લઈ શકાય છે અને તે જ ક્ષણેથી તેની અમલ બજવાણીનો આરંભ કરી શકાય છે. હા, આ નિર્ધારને સાકાર કરવાની તાલીમ સ્વાનુભવથી મેળવવી પડે છે. વાચન, મનન અને ચિંતન માત્ર સહાયક સાધનો બની શકે છે.

મારામાં પાત્રતાને પામવાની એષણા પ્રારંભથી જ ઉદ્ધિત કરવામાં આવેલી. તેથી જે કાંઈ કરવું તે પૂર્ણ સમજણ અને

સ્પષ્ટ વિચારો સહ કરવું, તેવો આગ્રહ સેવવાની આદત અનાયાસે કેળવાયેલી ફલતઃ પાત્રતા મારા જીવનની પ્રત્યેક ક્રિયાનો પાયો બની ગઈ. આજે જ્યારે કોઈ લખાણ લખવા સારું કલમ હાથમાં લઉં કે કોઈ સમારોહમાં વક્તવ્ય આપવા ઊભી થાઉં કે કોઈ રુગણ માનવદેહને સ્પર્શ કરું ત્યારે જાત સાથે એટલો સંવાદ અચૂક કરી લઉં કે આ કાર્ય કરવા માટેની મારી યોગ્યતા કેટલી? આ ક્રિયા દ્વારા હું શું સાધ્ય કરવા ચાહું છું? શું આ ક્રિયા; જ્ઞાન અને તે અન્વયે વ્યક્તિત્વના વિકાસમાં સહાયક બની શકે તેવી છે, ખરી?

મારી પાત્રતા ન હોય તેવા વિષય પર હું લખું, તો એ લખાણ મારી લેખનકાર્ય પરની હથોટીને કારણે સુંદર સાહિત્ય જરૂર બની રહે, પરંતુ તે માત્ર શબ્દપ્રપંચ હોય. જે વિષયની જાણકારી ન હોય તેવા વિષય પર મારા વાક્યાતુર્ય થકી હું પ્રભાવી વક્તવ્ય આપી શકું, કિન્તુ તે વક્તવ્ય માત્ર શબ્દોની પોકળ રમત બની રહે. જેમાં મારું નૈપુણ્ય ન હોય તેવા રોગના રોગીને મારી વાણીની મીઠાશથી આશા આપી શકું, પરંતુ એ બોલમાં સારવારનાં ઠાલાં આશ્વાસનો હોય, દર્દીના દર્દની કે સારવારની અધિકૃત માહિતી નહીં.

લખાણના પ્રત્યેક શબ્દમાં વ્યક્તિના જીવનનું પ્રતિબિંબ હોવું જોઈએ. પ્રવચનના દરેક બોલમાં વ્યક્તિનો આત્મા ધબકતો હોવો જોઈએ. વ્યાવસાયિક ક્ષેત્રે આચરાતી દરેક ક્રિયામાં કૌશલ્યનું કૌવત પ્રગટવું જોઈએ. એક લખાણ જે જીવનનો દસ્તાવેજ હોય, એક પ્રવચન જેમાં જીવતરનું જિવાયેલું સાચ હોય, એક સારવાર જેમાં અનુભવયુક્ત જ્ઞાન શ્વસતું હોય; તેમાં જ કર્મનિષ્ઠાનો સાદ છે. અધિકૃતતાના અંશો છે. પાત્રતાના પડછંદા છે. શેષ સઘળું અલ્પકાલીન આનંદ આપતું મનોરંજન છે.

જીવનની સફરમાં આવા મનોરંજનથી જાતને દૂર રાખવી હોય તો પાત્રતાને પામવા મન, વચન અને કર્મથી કાર્યાન્વિત બનવું ઘટે. ઇન્સ્ટન્ટ સફળતાની લગની ત્યજીને પરિશ્રમપૂર્વક

કર્મભૂમિને ખેડવી પડે. પુરુષાર્થની આગમાં અસ્તિત્વના પ્રત્યેક કણને બાળવાની તૈયારી રાખવી પડે. જિંદગીનો દરેક અંશ જ્યારે સમિધ બનીને કર્મયજ્ઞની વેદીમાં સૂકાં લાકડાંની જેમ ભડભડ બળે, ત્યારે જ ઉપલબ્ધિ નક્કર બને. સફળતાનું સૌંદર્ય સત્ત્વની સુગંધથી મહેકે અને ચારિત્ર્ય દઢ બને, તો જ હયાતી ઉત્ક્રાંતિ ભણી ગતિ કરે.

અન્યના શબ્દો, અન્યના વિચારો, અન્યની ભાવનાઓ, અન્યના અનુભવો, અન્યનું જ્ઞાન વ્યક્ત કરવું, સલામત અને પ્રણાલિકાગત બને. પરંતુ તેવું કરવાથી તો મારા ખુદના પડછાયામાં અન્યની છાયા ભળેલી જણાય. કોઈની સાંભળેલી વાણી મને કહેવામાં આવે અને હું તેનું પુનઃ ઉચ્ચારણ કરું તો તે સાવ થડહેડ બની જાય અર્થાત્ મારો સમગ્ર પડછાયો પારકો બની જાય. જે પ્રતિબિંબ પણ મારું ન બની રહે, તે જિંદગીને કેમ કરીને મારી કહી શકાય?

જિંદગીને મારાપણાનો અહેસાસ આપવાનો અર્થ એટલો જ કે મારું પ્રતિબિંબ મારા શુદ્ધ તરલ વ્યક્તિત્વનું પ્રતિબિંબ બની રહે. મારો કોઈ પણ શબ્દ ઉછીનો ન હોય, બલ્કે મારું અંતર્જ્ઞાન હોય. મારો બોલ મારો અવાજ ન હોય, બલ્કે મારા મનની પતીજ હોય, મારું કાર્ય અન્યની નકલ ન હોય, બલ્કે મારા અનુભવની નીપજ હોય; એવો અનુભવ જે અન્યની માહિતીનો આશ્રિત ન હોય. અંગત હોય છતાંય સત્યથી વેગળો ન હોય. મેં ખુદ જોયું, સાંભળ્યું અને અનુભવ્યું હોય તેવા સત્યનો કોઈ વિકલ્પ ન હોઈ શકે.

કેન્સરની અંતિમ અવસ્થામાં શ્વસતા કોઈ રુગણદેહને સાંત્વન આપું કે તેના સ્વજનોને સારવારની વિગતો સમજાવું, ત્યારે કેટલાય સ્વજનોની સ્મૃતિઓ ભીતરમાં શ્વસતી હોય. જેમની મનોવેદનાને જોયેલી પણ જાણેલી નહીં, જેમની પીડાને જોયેલીય ખરી અને જાણેલીય ખરી, એવા અનેક સ્વજનોની આવી અવસ્થા વેળાની તસવીર અને મારા પરિવારજનોની તે વેળાની સ્થિતિનો અહેસાસ

અંતરને જાણે ઓગાળતો હોય! કદાચ એ જ કારણ હોય કે મારા શબ્દો, મારો સ્પર્શ, મારી મોજૂદગી, સર્વેમાં દર્દીની પીડા ટહુકે ટહુકે ઓગાળતી જાય અને દર્દી પૂર્ણ સંતોષ સાથે સ્મિત આપે.

પ્રવીણ મારા સ્મૃતિપટે અકબંધ જળવાયેલો યુવાન દર્દી. માતા-પિતાની ઈચ્છા વિરુદ્ધ મનપસંદ જીવનસંગિની સાથે સંસાર માંડીને મુંબઈમાં સ્થાયી થયેલો. દોઢ વર્ષનો પુત્ર અર્જુન, તેને જીવથીય વધુ વહાલો. પચ્ચીસ વર્ષની વયે કંપનીના ક્વાર્ટરમાં ઘર બનાવીને વસેલો પ્રવીણ; જ્યારે મારી પાસે આવ્યો ત્યારે તેની એકમાત્ર ઈચ્છા પત્નીને પોતાની કંપનીમાં નોકરી અપાવવાની, જેથી તે બે-ઘર ન બને. તેનું કામ થઈ ગયું તે દિવસથી તે ખૂબ ખુશ રહેતો. તેનો ખાટલો સૌથી છેલ્લો તેથી તેની પાસે પહોંચ્યું, ત્યારે તે મને હંમેશાં પ્રશ્ન કરે : ‘કેમ છો, ડોક્ટર?’

‘આ પ્રશ્ન મારે તને પૂછવાનો હોય, પ્રવીણ.’

‘મારી વાત માંડતાં પહેલાં મારે એ જાણવું જોઈએ કે આટલા બધા દર્દીઓની પીડાની કથનીઓ સાંભળીને તમે થાકી ગયાં છો કે નહીં?’ કહીને તે હસેલો અને પછી ઉમેરેલું, ‘એક વાર તમારા ક્ષેમકુશળ જાણી લઉં એટલે મને પણ મારી દાસ્તાન કેમ રજૂ કરવી તેનો ખ્યાલ આવે ને!’

આયુષ્યનો અંત સમીપ આવી રહેલો, યાતનાની તીવ્રતા દિવસે ન વધે, તેટલી રાતે વધે, છતાંય પ્રવીણ, ‘કેમ છો, ડોક્ટર?’ પૂછવાનું ન ચૂકે. શનિવારે સવારે તો આંખોની રોશની પણ રોગે છીનવી લીધેલી માલૂમ પડી. છતાંય મારાં પગલાં પરથી મને ઓળખી લીધેલી, અને મારા સમાચાર પૂછવાનો નિત્યક્રમ પાળેલો. રવિવારે રજાનો દિવસ અને સોમવાર સુધીમાં તો પ્રવીણનો ખાટલો ખાલી થઈ જવાનાં પૂરાં ચિહ્નો હતાં. તેથી શનિવારે તમામ કામ પૂરું કરીને, હોસ્પિસમાંથી નીકળતાં પહેલાં પ્રવીણ સાથે અંતિમ સંવાદ કરવા ગઈ. પ્રવીણે મારો હાથ પોતાના હાથમાં લેતાં કહેલું :

‘ડૉક્ટર, ચિંતા ન કરો. હું તમને સોમવારે મળીશ.’ મારી વાણી નિઃશબ્દ બની ગઈ. એટલે પ્રવીણ બોલ્યો, ‘ડૉક્ટર, તમારા ખબરઅંતર પૂછ્યા વિના હું આ ખાટલો ખાલી કેવી રીતે કરી શકું? માય કોન્શિયસ વિલ નોટ અલાઉ મી ટુ ડુ સો. (મારું ભીતર મને તેવું કરવાની પરવાનગી ન આપે.)’

સૌના આશ્ચર્ય વચ્ચે સોમવારે સવારે પ્રવીણના શ્વાસ ચાલુ હતા. હું સૌથી પહેલી તેના બિંછાના પાસે ગઈ. મારાં પગલાં પરથી તેણે મને ઓળખી લીધી, અને મારા હોઠ કાંઈ બોલવા ખૂલે તે પહેલાં જ તેણે મને પૂછ્યું :

‘હાઉ આર યૂ ડૉક્ટર? (ડૉક્ટર, કેમ છો?)’

પ્રવીણના શબ્દોએ પુસ્તકિયા તબીબી જ્ઞાનને શિક્ષત આપેલી, પરંતુ મોતને પાછા ઠેલવાની માનવીની આંતરિક તાકાતની ઓળખ કરાવેલી.

તબીબી વિજ્ઞાનના અભ્યાસ દરમિયાન ન શિખાયા હોય તેવા કેટલાય સાચ, અનુભવની કેડીઓ પર હાથ લાગેલાં. આવાં સત્યો જ પ્રાપ્ત શિક્ષણને જ્ઞાન બનાવવામાં સહાયરૂપ બનેલાં. છતાં મને અનુભવની વેદીમાંથી જે કાંઈ પ્રાપ્ત થાય તેનો અન્યએ સ્વીકાર કરવો જોઈએ, એવો આગ્રહ અંતરે કદી નથી આકારાયો. કારણ કે પ્રત્યેક વ્યક્તિનું સાચ ઘટનાને મૂલવવાના તેના દષ્ટિકોણ પર અવલંબિત છે.

જીવનની સફરમાં હાથ લાગેલ સત્યને, સમજને અને વિચારોને વ્યવહારમાં મૂકતી વેળા મેં પાછી પાની નથી કરી, કારણ કે અનુભવયુક્ત સમજણનો અને વાણીનો રણકાર ક્યારેય બોદો નથી હોતો. એટલું જ નહીં, તેનું તત્ત્વ અન્યને પણ ક્યાંક સ્પર્શે છે જરૂર.

આવી પાત્રતા પારદર્શિતામાંથી પ્રગટે છે. જ્યારે હું પારદર્શક છું ત્યારે મારી હયાતી નિસર્ગદત્ત તત્ત્વોનું સંવર્ધન કરી રહી છે.

અને હું જ્યારે જાત સાથે સમગ્રપણે જોડાયેલી છું ત્યારે મારી પાત્રતા આપોઆપ પ્રગટે છે.

પ્રેમ પાત્રતાને પુષ્ટ કરવામાં સહાયક બને છે. જો આ પ્રયાસ આવેગાત્મક હોય તો, સંબંધમાં અનુરાગના અંકુર ફૂટે તે પૂર્વે જ સંબંધ રોળાઈ જાય છે. જો પ્રયાસ તર્કયુક્ત બને તો, સંબંધ સીમામાં બંધાઈ જાય છે. વિશ્વાસના વ્યોમમાં વિસ્તરતી આત્મીયતામાં પાત્રતા શનૈઃ શનૈઃ કેળવાતી જાય છે. જ્યારે પ્રામાણિકતા, પારદર્શિતા અને પ્રેમના સમન્વયે પાત્રતા ઉદ્દિત થતી જાય છે, ત્યારે તેમાં પાવિત્ર્યનું ઓજસ પ્રગટે છે. મુખવટા વિનાનું માધુર્ય છલકે છે. સંબંધનું સાતત્ય જળવાય છે. જિંદગી જીવંત હોવાનો અહેસાસ જાણે સઘન બને છે!

જિંદગીને જીવંત રાખવાનો અર્થ; આજે લક્ષ્યની, જીવનશૈલીની કે કાર્યપ્રણાલીની શ્રેષ્ઠતા સાબિત કરવાનો બને છે. વાસ્તવમાં જીવનનું સૌંદર્ય એટલું અદ્ભુત છે કે તેને પામવા માટે જિંદગીની લાંબાઈ ટૂંકી પડે. સુંદરતા પામવા સારુ આચરવી પડતી સુંદર બનવાની પ્રક્રિયા ખૂબ લાંબી છે. તેથી જ કાંઈક પુરવાર કરવામાં કે અન્ય વ્યક્તિને ખુદની અપેક્ષાઓ મુજબ ઘાટ આપવામાં, જીવનની ક્ષણોને વેડફી દઈ શકાય નહીં. સસ્તી પ્રસિદ્ધિ કે અલ્પકાલીન લોકપ્રિયતા અંકે કરવા સારુ, નકામાં ગતકડાં કરવામાં બૌદ્ધિક સામર્થ્ય ખર્ચી શકાય નહીં.

ઊલટું જીવનની સામાન્ય દેખાતી ક્રિયાઓમાં રહેલા સત્યને સહજપણે શોધવાની, અને આત્મસાત્ કરવાની કલા હસ્તગત કરવી, અને તે અન્વયે જાત સાથે પ્રામાણિકપણે વર્તવું વધુ ઈચ્છનીય છે. પાત્રતાને પ્રાપ્ત કરવાની જાગૃતિ, આવી પ્રામાણિકતાને સતત ધબકતી રાખે છે. પાત્રતાને પ્રાપ્ત કરવી અને પાત્રતાને પ્રગટ કરવી – એ બંને વચ્ચે સૂક્ષ્મ ભેદરેખા છે. છતાંય એ હકીકત નકારી ન શકાય કે પાત્રતાનો અભાવ ઢાંકવા, પાત્રતા પ્રગટ કરવાનો

દંભ આચરવાની ક્રિયા અમલી બનાવવાથી ક્યારેક બહુ મોટા નુકસાનનો ભોગ બની શકાય છે.

હું મારા વિદ્યાર્થીઓને કોઈ દર્દીનો ગૂંચવણભર્યો કેસ સમજાવતી વેળા અમુક હકીકતો વિશે ખુદ સ્પષ્ટતા ન ધરાવું તો મારે અટકી જવું જોઈએ કે હાંકે રાખવું જોઈએ? દીર્ઘકાલીન વ્યાવસાયિક અનુભવની રૂએ, મારી અજ્ઞાનતાને સિફતપૂર્વક ઢાંકી દઈને કેસ સમજાવવા જેટલી કુનેહ તો કેળવાઈ ગઈ હોય, અને વિદ્યાર્થીઓને આવા ચાતુર્યની જાણ પણ ન થાય, કારણ કે અધિકાંશ વિદ્યાર્થીઓને આજે સમજ્યા વગર સાંભળવાની આદત હોય છે. આવી ક્રિયા મારા આત્માના અરીસા પર ડાઘ પાડી દે, એવી જાગૃતિને કારણે હું શિક્ષણની ગરિમા જળવાય તે રીતે વિદ્યાર્થીઓને કહું કે આ કેસ રસપ્રદ છે. તમે કાલે તેના વિશે વાંચીને આવજો. હું પણ ‘બ્રશ અપ’ કરીને આવીશ, અને પછી આપણે તેની ચર્ચા કરીશું.

બીજે દિવસે જ્યારે આ કેસની ચર્ચા થાય, ત્યારે પાત્રતાનો અર્થ મને વધુ અભિપ્રેત હોય. મારા વિદ્યાર્થીઓ વિષયની સારી જાણકારી ધરાવતા હોવાથી કેસની વિશદ ચર્ચા અર્થપૂર્ણ બની રહે. સાથોસાથ વિદ્યાર્થીઓમાં પણ એવો વિશ્વાસ પેદા થાય, હું જે શીખવું છું તે જાણું છું. હું જે બોલું છું તે સમજું છું. અધિકૃતતા પ્રાપ્ત કરવા અજ્ઞાનની કબૂલાત કરવાનું સામર્થ્ય કેળવવું પડે.

જો હું જ્ઞાતા છું, તેવો ડોળ કરવા જાઉં અને ક્યારેક કોઈ ભૂલ કરી બેસું તો એ ભૂલનો બોજ મને તો પીડે જ, પરંતુ સામેની વ્યક્તિના ધ્યાનમાં એ ક્ષતિ આવી જાય, અને મારાં માન-સન્માનને યથાવત્ જાળવવા એ કદાચ કાંઈ ન બોલે તો પણ તે મારા વિધાન પરત્વે શંકિત બની બેસે. મારી અધિકૃતતા સામે અનાયાસે આંગળી ચીંધાઈ જાય અર્થાત્ પાત્રતા ખોવાનો સરળ રસ્તો છે – જે જાણતા નથી તેને જાણવાનો દંભ કરવો.

પાત્રતાને ગુમાવવાનો બીજો રસ્તો છે – સ્વયં સાથે વિશ્વાસઘાત કરવો. જે વાતનો સ્વીકાર કરવો ખુદ માટે મુશ્કેલ હોય તે વાત અન્યને ભારપૂર્વક સમજાવવી યા વધાવવી. હકીકતમાં, આવું બને ત્યારે વાત બીજાને ગળે ઉતારવાની તો બાજુએ રહી, ખુદની હયાતીને પણ એ સૌથી ઓછી સ્વીકાર્ય બની રહે છે.

‘અસ્તિત્વ’ નામના હિન્દી ચિત્રપટને પ્રજાએ ઉમળકાભેર આવકારેલું. ચિત્રની નાયિકા પતિના શરીરની પ્રતીક્ષા કરતાં કરતાં અનાયાસે સંગીતશિક્ષકના શુદ્ધ પ્રેમને વશ થઈ જાય છે. જીવનની એ નબળી પળની ફળશ્રુતિ રૂપે એક પુત્ર પેદા થાય છે. નાયિકા અલ્પ પળોના શિક્ષક સાથેના સંબંધ સિવાય, આખીય જિંદગી પતિની આજ્ઞાંકિત પત્ની અને પુત્રની પ્રેમાળ માતા બની રહે છે. નાયિકાનો પુત્ર જ્યારે પ્રભુતામાં પગલાં પાડવાનો હોય છે, ત્યારે પતિને પોતાની અંગત ડાયરી વાંચતા જાણ થાય છે કે જે પુત્રને પોતાનો ગણીને તેણે પ્રેમ કરેલો, તે પુત્ર પોતાનો છે જ નહીં. વર્ષોથી ગોપિત રહેલ સત્ય, સપાટી પર આવી જતાં પતિ-પત્ની વચ્ચે સંવાદોની રમઝટ બોલે છે. પ્રેક્ષકો વિવાદમાં રજૂ થતાં તથ્યોને તાળીઓના ગડગડાટથી વધાવે છે. જાણે કે તેનાથી કોઈ વેગળી વાસ્તવિકતા હોઈ જ ન શકે!

‘અસ્તિત્વ’માં અદાકારી કરતા કલાકારોને જ્યારે એક ટેલિવિઝન મુલાકાતમાં પૂછવામાં આવેલું કે રીલલાઈફમાં દેખાડવામાં આવેલું, તે રિયલ લાઈફમાં ઘટે તો તેમના પ્રત્યાઘાતો શું હોય? ચિત્રપટના પડદે પતિનો અને સંગીતશિક્ષકનો (યાને જૂજ ક્ષણોના પ્રેમીનો) પાઠ ભજવતા કલાકારોએ; અસંખ્ય પ્રેક્ષકો આ મુલાકાતને નિહાળી રહ્યા છે, તે જાણવા છતાં, અત્યંત સાહિજકતાથી કહેલું કે દાંપત્યજીવનનાં ગમે તેટલાં વર્ષો વીતી ગયા બાદ પણ આવું સત્ય જાણવા મળે તો શેષ બચેલી જિંદગીમાં આવી સ્ત્રીને પત્નીના હોદ્દે ચાલુ રાખવાનું તેમનાથી સંભવ ન બને. આ અવાજ માત્ર ચિત્રપટમાં કામ કરનાર બે કલાકારોનો ન હતો. એ બહુસંખ્યક

જનમાનસનો પડઘો હતો. અર્થાત્ સિનેમાના પડઘે જે સંવાદો તારીફ અને તાળીઓના હકદાર બને, તે તથ્યો જિંદગીથી જોજનો છેટાં રહેતાં હોય; તો પછી આવા વિચારોને વધાવવાનો અર્થ શું?

જે વિચારોને ખુદના જીવનમાં સ્થાન આપી શકાય નહીં, તેને જાહેરમાં આવકારીને માનવી શું પ્રાપ્ત કરવા ચાહે છે? આત્મવંચનાનો હેતુ જો કીર્તિ પ્રાપ્ત કરવાનો હોય તો આવી કીર્તિના પાયા જ કાચા લેખાય અને દંભ જો નિર્બળતા ઢાંકવા માટે આચરવામાં આવતો હોય તો તેવો દંભ વ્યક્તિ માટે પણ અને તેની આસપાસના લોકો માટે પણ ખતરનાક સાબિત થાય છે.

ક્રોધ કરવો એ સજીવનો સહજ સામાન્ય સ્વભાવ છે. સાથોસાથ ક્રોધ કરવો એ ખરાબ છે, તે પણ સર્વવિદિત છે. મને પણ ક્યારેક ક્રોધ આવે છે. હું જો અન્ય સમક્ષ અત્યંત શાંતિપ્રિય પ્રકૃતિ ધરાવવાનો દંભ કરું તો મારી ભીતર ધરબાતો રહેતો ક્રોધ, ક્યારેક લાવાની જેમ પેટાળ ફાડીને બહાર નીકળે. ક્રોધનો આ અગ્નિ જ્યારે અન્યને દગાડે, ત્યારે જાહેરમાં પ્રગટ થયેલ વ્યક્તિત્વને આધારે મારી જે તસવીર આકારાઈ હોય, તેમાં તિરાડ પડે. વર્ષોની જેહમતે કંડારાયેલી પ્રતિમા પર ડાઘ પડતાં હું ખુદ વ્યથિત થાઉં અને મને જાણનાર તથા સન્માનીય લેખનાર પણ આ નવા સ્વરૂપની ઓળખથી દુઃખી થાય. ક્યારેક લાગણી વ્યક્ત થવાને બદલે અંદર ને અંદર ધૂંધવાતી રહે, રૂંધાતી રહે પરંતુ બહાર આવવાનું સામર્થ્ય ન કેળવી શકે. આવું બને ત્યારે શરીરના કોષો ઘાતક પરિણામો દાખવે.

જૈવિક વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ જીવંત દેહની શારીરિક અને માનસિક સ્થિતિ જનીનના સંકેતોને આભારી છે. શરીરના કોષોમાં રહેલા પ્રત્યેક જનીન માટે અમુક ચોક્કસ કાર્ય મુકરર થયેલું હોય છે. કેટલાક જનીનો અમુક શારીરિક રોગો પ્રત્યે સંવેદનશીલ હોય છે, તો કેટલાક જનીનો અમુક પ્રકારની માનસિક સ્થિતિ માટે

જવાબદાર હોય છે. જ્યાં સુધી જનીન દ્વારા અપાતા સંકેતો શરીરના બંધારણ યાને દેહની પ્રકૃતિ અનુસાર કાર્યરત રહે ત્યાં સુધી તેમની કાર્યપ્રણાલિમાં કોઈ અડચણ ઊભી થતી નથી. પરંતુ જ્યારે તેનો ઉપયોગ નકારાત્મક ક્રિયાઓ એટલે કે જેવા નથી તેવા દેખાવા સારુ કરવામાં આવે ત્યારે પેદા થતું દ્રવ્ય જનીન સંકેતોની કાર્યવ્યવસ્થામાં ક્ષતિપેદા કરે છે. જનીનોની કામગીરીનું સામંજસ્ય ખોરવાતાં જનીનની શૃંખલાનું સંતુલન જળવાતું નથી. ફલતઃ શરીરમાં એવી પ્રતિક્રિયાઓ પેદા થાય છે; જે રોગો પ્રત્યે સંવેદનશીલ હોય તેવા જનીનોને સક્રિય બનાવતું વાતાવરણ પૂરું પાડે છે.

વિશિષ્ટ કર્મણૂક અને અનોખા વ્યક્તિત્વ દ્વારા જનસમુદાય પર પ્રભાવ પાઠરવા મથતા અધિકાંશ મહાનુભાવો; જંતુજન્ય વ્યાધિથી નહીં, કિન્તુ જનીનના અસંતુલનથી પેદા થતા જીવલેણ રોગથી મરણને શરણ થાય છે. ખુદની તસવીરને અસામાન્ય દાખવવા, અસ્તિત્વની સાચી ઓળખ છુપાવવાનો દંભ કરનારના કોષો, જ્યારે ઘાતક પરિણામો પેદા કરે છે, ત્યારે વ્યક્તિ ખુદની નજરમાં વામણી પુરવાર થાય છે.

વીસમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં આધ્યાત્મિક ગુરુ તરીકેની લાંબી સફર ખેડનારે; સંસારની શેતરંજ પર એક પછી એક સફળ ચાલ ચાલીને, માનવસમુદાયને વશીભૂત કરેલો. ગણતરીપૂર્વક ખેલાતા ખેલે, તેમને અખૂટ ઐશ્વર્ય અને અસીમ ભૌતિક સુખો પ્રદાન કરેલાં. અનન્ય વ્યક્તિત્વના સ્વામી ગણાતા આ માનવીએ જીવલેણ વ્યાધિનો ભોગ બન્યા બાદ આકારેલી, આત્મકથામાં જીવનના અંતિમે અનુભવેલા ભાવોનું પ્રામાણિક નિરૂપણ કર્યું છે. આ ભાવોમાં જિંદગી વેડફાઈ ગયાની તીવ્ર લાગણી સ્પષ્ટ સાંભળી શકાય છે.

જેમ કોઈ ચિત્ર રંગોની વિવિધતા અને વિરોધાભાસને કારણે જ સુંદર અને પ્રતીતિકર લાગે છે, તેમ નિર્બળતા સમેતની હયાતી જ માનવદેહની સાચી આંતરબાહ્ય ઓળખ છે.

નિસર્ગદત્ત દ્વન્દ્વમાંથી પ્રગટતી વિચારોની અપૂર્ણતા, નિર્બળતાને છતી કરી દેતી હોય, અથવા ભીતરથી ઊઠતા શબ્દો સાચી ભાવનાઓને વ્યક્ત કરી દેતા હોય; તો પણ તેને પ્રગટ થતા રોકવા ન જોઈએ. કારણ કે એ શબ્દો, એ વિચારો, એ નિર્બળતાઓ, એ લાગણીઓ, એ સંવેદનો, સર્વે ખુદની પ્રકૃતિની બ્લૂ પ્રિન્ટ હોય છે. ખુદના શારીરિક બંધારણમાં સમાવિષ્ટ જનીનોની લાક્ષણિકતા હોય છે. આ સત્ય મૃત્યુ સમીપે શ્વસતા માનવીઓ દ્વારા સાવ સહજતાથી વ્યક્ત થાય છે.

વિદેશાભ્યાસ વેળા, વિજ્ઞાનના ખ્યાતિપ્રાપ્ત સંશોધકના અંતિમ દિવસોના સાક્ષી બનવાની નિયતિ સાંપડેલી. જીવનભર નિસર્ગદત્ત તત્ત્વો પર આવરણ ઢાંકીને, લક્ષ્યસિદ્ધિ હેતુ કાર્યરત રહેનાર વૈજ્ઞાનિક; જીવનાન્તે આ ગોપિત ભાવોને પ્રગટ કર્યા વિના ના રહી શક્યા.

એકલતાને સંગી બનાવીને નિજ કાર્યમાં વ્યસ્ત રહેનાર મહાનુભાવ, પોતાની એક માત્ર પુત્રી સાથે પણ સંવેદનાના સ્તરે સંકળાયેલા ન હતા, તેમની તનયાએ પણ રજાઓ વેડફી નાખવાને બદલે પિતાના અંતિમ અડતાળીસ કલાકો શેષ બચે, ત્યારે જ તેને પિતાના સ્વાસ્થ્ય સમાચાર આપવાની તાકીદ કરેલી.

કેન્સરની અંતિમ અવસ્થામાં અસહ્ય વેદનાનો અનુભવ કરી રહેલા મહાન સંશોધકની ભીતર ‘પોતીકા’ સ્પર્શની ઝંખના ધબકતી હતી, તો અંતર ‘મરણ’ નામની ઘટનાની અનિવાર્યતાને જાણવા છતાંય મૃત્યુના આતંકથી ઉદ્વિગ્ન બનેલું. ફલતઃ ‘ડિનાયલ ટુ ડેથ’ (મૃત્યુના અસ્વીકાર)નાં ચિહ્નો એટલાં ઉગ્ર બનેલાં કે તેમની દૈહિક આક્રમકતાને નાથવા હાથપગ બાંધી રાખવા પડતા, અને પ્રશામક ઔષધિઓની ઊંચી માત્રા આપીને તેમને શાંત રાખવા પડતા.

જીવનતત્ત્વો પર આસ્થાદન નાખીને સફળ લેખાતી જિંદગી

વ્યતીત કરનાર માનવી પણ; જ્યારે પ્રકૃતિદત્ત સંવેદનાઓના સ્પર્શથી અલિપ્ત રહીને મૃત્યુને આવકારી ન શકે, ત્યારે પ્રકૃતિએ પ્રદાન કરેલી અણમોલ સોગાતની મહત્તા અનાયાસે ઉજાગર થાય છે. પ્રકૃતિની સોગાતનો, પ્રકૃતિના વૈભવનો યથોચિત ઉપયોગ કરવો તેનું નામ જ પાત્રતા.

હું વિજ્ઞાનની વિદ્યાર્થિની છું. વિજ્ઞાનની ઝડપી પ્રગતિ મારી કૃતૂહલવૃત્તિને પોષે છે. સાહિત્યનો અને કલાનો શોખ મારી રસવૃત્તિને સંતોષે છે.

શરીરની સંરચનાનાં રહસ્યો અને તેની અસામાન્ય સ્થિતિ, મને દેહના રચયિતા વિશે શ્રદ્ધાન્વિત બનવા પ્રેરે છે. એટલું જ નહીં, માનવીના (વ્યક્તિગત, પારિવારિક કે સામાજિક) મનોવ્યાપારના સંબંધ, જિવાયેલી જિંદગી વિશેની પ્રતિક્રિયાઓ, અને આ ક્રિયાઓનો જીવનના અંત પર પડતો પ્રભાવ, મૃત્યુના આગમનની ઝેંઘાણીઓ સાથે જીવન પ્રત્યે બદલાતો અભિગમ ઈત્યાદિ સંશોધનાત્મક અભ્યાસોએ મને સદા આકર્ષી છે. આવા અભ્યાસો ચાહે સ્વદેશમાં કર્યા હોય અથવા પરદેશમાં કર્યા હોય; કિન્તુ આ વિવિધ અભ્યાસોની માહિતી કાગળમાં કેદ કરીને, ડિગ્રી મેળવવાની અને મૃગજળ જેવી ભ્રામક કીર્તિ પ્રાપ્ત કરવાની કોશિશો; મારા જીવનનું લક્ષ્ય ક્યારેય ન બની શક્યાં. સંશોધનાત્મક અભ્યાસો દરમિયાન ઉપલબ્ધ થયેલા નિષ્કર્ષોએ મને જીવન સમીપે શ્વસતી રાખી છે. અર્થાત્ આ અભ્યાસો દરમિયાન જે કાંઈ હસ્તગત અને હૃદયગત થઈ શક્યું, તે સર્વેએ મને જિંદગીને સમજવામાં સહાય કરી છે. મારી નિર્બળતાઓની પરખ કરવામાં મદદ કરી છે. મારી ક્ષતિઓને યોગ્ય પરિપ્રેક્ષ્યમાં મૂલવવાની ક્ષમતા પ્રદાન કરી છે. તે અન્વયે જાત સાથે બને તેટલી પ્રામાણિકતાથી વર્તવાની સતર્કતા કેળવવા પ્રેરી છે.

મેં જેટલા રસપૂર્વક માનવીના મનોજગતને પિછાણવાનો પ્રયત્ન

કર્ચો છે, તેટલા જ ભાવપૂર્વક પ્રકૃતિના વૈવિધ્યસભર સૌંદર્યને માણ્યું છે. પ્રવાસશોખે મારી આ વૃત્તિને સતત વિસ્તારી છે. કલાની સાધનાએ મારી પ્રતિભાને નવા આયામો આપ્યા છે. સાહિત્ય પ્રત્યે મારી વિશેષ પ્રીતિ રહી છે, છતાંય મારામાં અનેક અધૂરપો અને ઊણપો છે; તેનો અહેસાસ સદાય ધબકતો રહ્યો છે.

ફલતઃ મારા હૃદયમાં હું એવી વૃત્તિઓ સીંચવા ચાહું છું, અને સતત સીંચતી રહું છું, જે મારામાં વસેલી નિર્બળતાઓનું નિર્મૂલન કરવામાં સહાયક બની રહે. મારાં સ્વપ્નો, સંવેદનાઓ, આશાઓ, આકાંક્ષાઓ, વિચારો, ભાવનાઓ – એ તમામ સદ્વૃત્તિઓના આકાશમાં વિસ્તરે અને મારા જીવનના ખુલ્લા આકાશમાં જે કાંઈ વિસ્તરે, તે મારી પાત્રતાની પેદાશ બની રહે.